

Demografik Dağılıma Göre Ankara Şehir Halkının Mal Varlığı ve Servet Değişimi (1730-1746)*

Wealth and Asset Fluctuation of Ankara Urban Population According to Demographic Distribution (1730-1746)

HANDE RANA MEMİŞ**

ÖZ

Tereke, metrukât, muhallefat ölen kişinin mal dökümünü içeren kayıtlardır ve bu kayıtlar, ilgili literatürde de ifade edildiği üzere, bir bölgenin sosyo-ekonomik vaziyetini inceleme konusunda önemli arşiv kaynaklarından biridir. Bu çalışma, 1730-1746 (Hicri 1142-1159) yıllarına tarihlenen mevcut 20 adet Ankara şer'iyye sicilinde yer alan şehir halkına ait toplam 1.108 tereke kaydı esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle, Ankara özelinde tereke kayıtlarının sunduğu verilerin içeriği açıklanmıştır. Ardından söz konusu dönemde Ankara'da, muhallefat sahiplerinin cinsiyetlerine ve dinî aidiyetlerine göre dağılımı ele alınmıştır. Son olarak bu kişilerin mal varlıkları tespit edilmiş ve yıllar bazında servet ortalamaları hesaplanarak çalışmaya konu olan süreç içerisindeki servet değişimleri incelenmiştir. Elde edilen veriler neticesinde, Ankara halkının mal varlıklarındaki değişimlerin muhtemel sebepleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyye Sicili, Tereke, Ankara, Servet Dağılımı, Mal Varlığı.

ABSTRACT

Tereke/inheritance/probate records document the inventory of a deceased person's assets and as stated in the relevant literature, constitute significant archival sources

* Makale geliş tarihi: 18 Şubat 2025, kabul tarihi: 1 Haziran 2025, araştırma makalesi. Bu çalışma, Prof. Dr. Ahmet Güneş danışmanlığında hazırlanmakta olan “Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı-İran Savaşlarının (1730-1746) Osmanlı Şehrine Etkisi –Bursa ve Ankara Örneklerinde–” başlıklı doktora tezinin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada kaynak olarak kullanılan şer'iyye sicilleri, dipnotlarda; Osmanlı Arşivi'nde yazılan defter numarası, görüntü sayfası ve hüküm numarası belirtilecek şekilde yazılmıştır.

** Doktora Öğrencisi, [Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi](#) Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara/Türkiye, hande.memis@hbv.edu.tr, ORCID

in the study of a region's socio-economic conditions. This study is based on a total of 1.108 tereke records belonging to the urban population, derived from 20 existing Ankara şer'yye court registers dating to the years 1730-1746 (AH 1142-1159). This study first explains the nature of the data contained in the tereke records from Ankara. Subsequently, the distribution of tereke holders in Ankara during the specified period is examined based on gender and religious affiliation. Finally, the assets of these individuals are identified and wealth averages are calculated on a yearly basis to analyze wealth fluctuations throughout the studied period. Based on the data obtained, the possible reasons for the changes in the wealth of Ankara's population have been analyzed.

Keywords: Tereke Registers, Shari'a Court Records, Ankara, Wealth Distribution, Assets.

Giriş

TEREKE, muhallefat, metrukât¹ kelimeleri sözlük anlamı itibarıyla “geride kalan, geriye bırakılan, terk edilen” anlamlarına gelmekte olup; hukuki bağlamda, ölen bir kişinin bıraktığı mal varlığını ifade etmektedir. Reayadan, ölen kimselerin terekelerinin tespiti ve taksimi, ilgili bölgenin kadısının sorumluluğunda² gerçekleştirilmiş ve bu işlemler kayıt altına alınmıştır. Şer'yye sicilleri içerisinde düzensiz hâlde bulunan yahut müstakil defterler hâlinde tutulan bu kayıtlar; ölen kişinin ismi, cinsiyeti, babasının ismi, dini, vârisleri, yaşadığı mahalle, ölüm yeri ve tarihi gibi şahsi bilgilerinin yanı sıra menkul-gayrimenkul mal varlığı, borç ve alacak durumu ile vasiyetine dair pek çok hususu ihtiva etmektedir.³

Ölen kişinin vârislerinin yahut alacaklılarının talebi üzerine gerçekleştirilen tereke işlemlerinde tutulan kayıta, öncelikle kişiye ait –yukarıda zikredildiği üzere– birtakım bilgiler verilmekte ardından kişinin sahip olduğu mal varlığı miktarı ve değeri ile yazılmaktadır. Mal varlığı dökümünün ardından, tereke işlemlerinde görev alanlara ayrılan vergiler (resm-i kısmet, ihzâriye, dellâliye, vb.), defin (teçhiz ve tekfin) masrafları ve –varsa– borçlar ve vasiyeti gereği yapılacak ödemeler yer almaktadır. Geriye kalan meblağ kişinin tespit edilen vârislerine; vâris bulunmaması hâlinde beytülmale devredilmektedir.⁴

Tereke kayıtlarında geçen mal varlıkları incelendiğinde, tereke sahibinin tüm mal varlığının, diğer bir ifade ile, maddi olarak yüksek değeri olan malların yanı sıra gündelik eşyalar gibi düşük kıymetli bir eşyanın dahi tereke taksimine dâhil

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1990), s. 1302-1304; Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları 2017), s. 678.

² Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIV, s. 583.

³ Tahsin Özcan, “Muhallefat”, *DİA*, 2020, XXX, s. 405-406. Joyce Hedda Matthews, “The Tereke and Contingent Tweets: A Proposed Model for Massaging the Medium”, *History From Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert*, Derleyen: Selim Karahasanoğlu, Deniz C. Demir, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), 2016.

⁴ Şer'î hukuka göre, miras taksimi hakkında bk. Şakir Berki, “Kur'an'da Miras Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 38, S. 1, (1881), s. 107-132; Vârisi olmayan kişilerin terekeleri hakkında yapılan çalışma için bk. Arif Bilgin, Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, (2010 / 2), s. 1-31.

edildiği görülmektedir. Bu durum, terekelerin kapsamlı ve titizlikle tutulduğunu göstermesinin yanı sıra Osmanlı günlük hayatına dair önemli izler sunmaktadır.

Osmanlı toplumu üzerine yapılan muhtelif çalışmaların önemli bir kısmı, tereke kayıtlarından istifade edilerek kaleme alınmıştır.⁵ Bununla beraber, tereke kayıtları aracılığıyla elde edilen verilerin sınırlılığını göz önünde bulundurmak elzemdir. Halil İnalçık ve Donald Quataert'e göre bu kayıtlar, bütünüyle kullanımından önce eksiklikleri göz ardı edilmeksizin ihtiyatla irdelenmelidir.⁶ Bu minvalde, söz konusu kayıtlar, belirli bir tarihte ölen tüm kişilerin terekesini değil, yalnızca mahkemeye akdedilen terekeleri ihtiva etmektedir. Osmanlı arşiv kayıtlarından –son dönemler hariç– ölen kişi sayısına ve dolayısıyla nüfusun genel durumuna dair kati bir malumat elde edilememesi sebebiyle, yapılan çalışmalarda şehir halkının sosyo-ekonomik vaziyetine dair değerlendirmeler, arşiv kayıtlarının sunduğu bilgiler çerçevesinde yapılmaktadır. İkinci olarak, tereke kayıtları yalnızca ölen kişinin hâlihazırdaki mal varlığını içermektedir. Bununla birlikte farklı sebeplerle, ölen kişinin tüm eşyası veya tüm vârisleri kayda geçmemiş olabilir veyahut, kişi yaşarken mal varlığının bir kısmını vârislerine taksim etmiş veya tereke taksiminden önce mal varlığını vârisler kendi aralarında taksim etmiş olabilir. Bazı tereke kayıtlarında karşılaşılan diğer bir husus ise, toplam servet miktarlarının hesaplanmasında görülen rakamsal hatalardır. Bu nedenle, tereke kayıtları esas alınarak servet miktarlarına dair bir değerlendirme yapılmadan önce toplam servet değerleri teyit edilmelidir. Konuyla ilgili son olarak ifade edilmelidir ki, tereke taksimi sürecinde kadıların, bu işlem sonucu aldığı resm-i kısmetin miktarını arttırmak maksadıyla terekedeki eşyaların kıymetini olduğundan fazla göstermesi mümkün olduğu gibi, vârislerin de resm-i kısmeti daha düşük miktarda ödeyebilmek için bazı eşyaları gizleme yoluna gidebilecekleri düşünülebilir.⁷ Dolayısıyla tereke kayıtları bu ve benzeri durumlar dikkate alınarak tahlil edilmelidir.

Bu çalışma, 1730-1746 (h.1142-1158) yılları arasına tarihlenen mevcut 20 adet Ankara şer'iyye sicilinde düzensiz biçimde yer alan, şehir halkına⁸ ait toplam 1.108 tereke kaydı çerçevesinde hazırlanmıştır.⁹ Öncelikle tereke sahiplerinin cinsiyet ve dinlerine göre dağılımı tahlil edilmiştir. Ardından tespit edilen kayıtlara göre, kişilerin sahip olduğu menkul ve gayrimenkul mal varlığının muhtevası sunulmuş,

5 Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 11/22, (2013), s. 209.

6 Halil İnalçık, "XV. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu*, C. I, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), s. 189-191; D. Quataert, *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1550-1922)*, Çev. Tanju Günseren, (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları), 2020, s. 18. Tereke kayıtlarındaki tutarsızlıklar hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Gülser Oğuz, "Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri" *Journal of Turkish Studies*, 9/1, (2014), s. 409-426.

7 İnalçık, "XV. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", s. 189-190.

8 Bu çalışmada ilgili tarih aralığında Ankara merkez kazasında mevcut 86 mahalle halkına ait terekeler incelenmiştir.

9 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat (MŞH), Şer'iyye Sicilleri (ŞSC.d), Ankara Şer'iyye Sicili (AŞS) Defter No: 591; 592; 593; 594; 595; 596; 597; 598; 599; 600; 601; 602; 603; 604; 605; 606; 607; 608; 609; 610; 611.

nihayetinde ise tereke sahiplerinin servet miktarları belirli kategorilere ayrılarak incelenmiştir.

1. 1730-1746 Yılları Arasında Ankara Tereke Kayıtları: Demografik Dağılım

Bu döneme ait Ankara şer'iyeye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarının yaklaşık %96'sı şehirli, %4'ü köylü reayaya aittir. Şehir halkına ait terekelerin; 872'si Müslümanlara, 195'i gayrimüslimlere, 41 adeti ise misafir olarak şehirde ikamet ettiği esnada ölen kimselere aittir.¹⁰ 1730-1746 yılları aralığında tespit edilen tereke sahiplerinin din ve cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde; ilgili dönemde Ankara şehir halkı arasında en fazla tereke kaydının %60,35 oranıyla Müslüman erkeklere ait olduğu tespit edilmiştir. Geriye kalan tereke kayıtlarının %21,36'sı Müslüman kadınlara, %13,87'si gayrimüslim erkeklere ve %4,40'ı gayrimüslim kadınlara aittir. Diğer bir ifade ile, Müslüman erkekler tereke kayıtlarına daha fazla oranda konu olmuştur. Müslümanlara ait tereke sayısının fazla olması, bu işlemin belirli bir toplumsal sınıf veya cinsiyet tarafından daha fazla başvurulan bir uygulama olduğunu gösterebilir ancak bu durumun servet düzeyi ile ilişkisini değerlendirmek için kayıtlardaki mal varlıklarının değeri ayrıca irdelenmelidir.

Muhtelif belge türlerinde olduğu gibi tereke kayıtlarında da Müslüman erkeklerin isimlerinin önünde –varsa– sosyal statülerini belirten ünvan veya sıfatlar yer almıştır. Bu ünvanlar kişilerin meslekleri, eğitim düzeyleri veya mensup oldukları zümrelerine dair önemli bir kimlik göstergeleridir.¹¹ Nitekim pek çok modern araştırmacı, bu tür ünvanları bireysel meslek ve toplumsal statüyü belirten birer hiyerarşik işaret olarak değerlendirmektedir.¹² Ankara'da, 1730-1746 yılları arasında terekesi mevcut Müslüman erkeklerin %58,07'sinin en az bir statü belirten ünvanı bulunmaktadır; bunlar arasında en yaygın olanları *el-hac* ve *seyyid*'dir.

Aşağıdaki tabloda, Ankara tereke kayıtlarında yer alan diğer ünvanlar ve bunlara sahip kişilerin sayısı ve Müslüman erkek terekeleri toplamı içindeki oranları verilmiştir:

Ünvan	Sayı	Toplam İçinde Yüzdelik Payı
el-Hac	111	%17,2
Seyyid	80	%12,42
Molla	44	%6,83
Beşe	43	%6,67
Çelebi	32	%4,96

¹⁰ Ankara'da misafir olarak bulunurken ölen kişilerin terekeleri, çalışmanın devamında yapılan değerlendirmelerde genel orana dâhil edilmemiştir.

¹¹ “Beşe” ünvanı hakkında şu çalışmaya bk. Ömer Lütfi Barkan “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, 3(1966), s. 15. “Çelebi” ünvanı özelinde, Osmanlı toplumunda ünvan kullanımı hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Saim Yörük, “Çelebi Ünvanı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/18 (2011), s. 290-297.

¹² Güçlü Tülüveli, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation”, *International Journal of Turkish Studies*, 11 (1-2), (2005), s. 17.

Ünvan	Sayı	Toplam İçinde Yüzdelik Payı
Şerîfe	24	%3,72
Ağa	22	%3,41
Efendi	19	%2,95
Bey	14	%2,17
Halife	6	%0,93
Şeyh	3	%0,46

Tablo 1. Ankara Şehir Halkına Ait Ünvanlar ve Ünvanların Kullanım Yüzdeliği

Bilindiği üzere, *el-hac* ünvanı/ibaresi kişinin hac ibadetini yerine getirdiğini (ya da hac yolunda vefat ettiğini) belirtir. Dönemin ulaşım koşulları ve Ankara şehir halkının niceliksel olarak ekseriyetinin *alt-orta sınıftan* müteşekkil olduğu göz önünde bulundurulduğunda, %12 oranında bir kesimin hac ibadetini yerine getirebildiği dikkat çekmektedir. *Seyyid* ünvanı ise Hz. Muhammed'in soyundan gelen kişiler için kullanılmıştır. Lakin bazı çalışmalarda, bu ünvanın çeşitli meslek ve ön adlar ile kullanılması ve farklı bölge terekelerinde de sıkça görülmesi, bu kişilerin tamamının seyyid soyundan gelmeyebileceği belirtilmektedir.¹³ Bu bağlamda, Ankara şehrinde de tereke kaydı mevcut Müslüman erkeklerin yaklaşık %12'si *seyyid* ve Müslüman kadınların %10'u *şerîfe* ünvanına sahiptir ki bu azımsanacak bir oran değildir.

Molla, beşe, efendi, halife ve *şeyh* ünvanlarına sahip *ehl-i ilim* sınıfı ise şehir halkının %11'lik bir kesimini oluşturmaktadır. Bu tür ünvanların kullanımının oldukça yüksek oranlarda olması, dönemin entelektüel ve dinî çevrelerinin toplumsal yapıda güçlü bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Ağa, efendi ve *bey* gibi ünvanlar ise sosyal statüsü ve ekonomi düzeyi daha yüksek olan grupları ifade etmektedir. Bu ünvanlar genelde askerî ya da idari görevlerde bulunan, varlıklı ve saygın kişiler için kullanılmaktadır. Tabloda bu tür ünvanların oranlarının daha düşük olması, bu kişilerin sayısal olarak toplumun geniş bir kesimini temsil etmediklerini, ancak önemli bir statüye sahip olduklarını göstermektedir. Bu tablo, dönemin toplumsal yapısının teşekkülü hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Yaygın olarak görülen ünvanlar toplumun geniş kesimlerinin önemli dinî ve kültürel kaidelere göre biçimlendiğini göstermektedir. Buna karşın daha nadir rastlanan ünvanlar, toplumsal yapının üst kademelerinde yer alan ve daha dar bir çevreyi temsil eden zümrelerin varlığına işaret etmektedir. Bu durum hem sosyal tabakalaşmanın hem de dönemin toplumsal düzeninin anlaşılmasında önemli bir göstergedir. Çalışmanın ileriki bölümünde ölen kişilerin mal varlığı bu statüler dâhilinde (*servet-statü ilişkisi yönü itibarıyla*) değerlendirilecektir.

¹³ Ömer Demirel, "Ankara'da Ailenin Niteliksel ve Niceliksel Yapısı", *Belleten*, 54/211 (1990), s. 948.

2. Ankara Şehir Halkının Menkul ve Gayrimenkul Sahipleri

Önceki bölümde yer verilen şehir halkının demografik yapısına dair tespit edilen veriler doğrultusunda, bu bölümde şehir halkının sahip olduğu menkul ve gayrimenkuller incelenecektir. Daha önce de ifade edildiği üzere, tereke kayıtlarında ölen kişinin tespit edilen tüm varlıkları kıymetleri ile kayıt altına alınmıştır. Söz konusu kayıtlarda yer alan gayrimenkul varlıklar; menzil/ev¹⁴, bağ, bahçe, dükkân ve hurda-i hane/hırdavat-ı haneden ibarettir. Ankara şehir halkının gayrimenkul sahibi olma oranları aşağıda tablo şeklinde verilmiştir:

Gayrimenkul	Müslümana Ait Olan	Gayrimüslime Ait Olan	Toplam	Gayrimenkul Sahiplerinin Genel Yüzdelik Oranı
Menzil/Ev	666	128	794	%74,41
Bağ/Bahçe	260	41	301	%28,20
Dükkân	72	0	72	%6,74

Tablo 2. Ankara Şehir Halkının Gayrimenkul Sahipleri ve Yüzdelik Oranları

Bu verilere göre incelenen dönemde, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında ev sahipliğinin en yaygın mülkiyet türü olduğu görülmektedir. Ankara'da terekəsi mevcut 1.067 kişiden 794'ünün (%74,41) en az bir evi bulunmakta; 35 kişinin ise birden fazla evi bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile, serveti 200 kuruşun¹⁵ üzerinde olan kişilerin neredeyse tamamının en az bir evi bulunmaktadır.

Bu döneme ait tereke kayıtlarında en düşük değer biçilen ev, Tiflis Mahallesi sakini Ayşe bt. Hasan'a ait olup, evin değeri 20 kuruş olarak kaydedilmiştir. En yüksek değere sahip menzillerin sahipleri ise gayrimüslim erkeklerdir. Hacı Mansur Mahallesi'nde sakın Yasef v. Bali ve Hısn Mahallesi'nde sakın Sarraf Kirkor v. Ortun'un menzillerinin değeri 2.000 kuruştur. Müslümanlar içinde en yüksek değerli eve sahip kişi ise Tûlice Mahallesi sakini Müezzîn Muhibzâde Seyyid Mustafa Efendi b. Abdurrahman Efendi olup, menzilin değeri 1.500 kuruştur.¹⁶ Ev değerlerinin belirlenmesinde hangi etkenlerin ön planda olduğu konusunda net kayıtlar bulunmamaktadır; ancak sicillerde yer alan ev alım-satım sözleşmelerinden, bu değerleri etkileyen başlıca unsurun evin fiziksel özellikleri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte S. Faroqhi'ye göre, Orta Anadolu şehirlerinde büyük ve donanımlı evler, küçük ve ilkel yapılara göre daha yüksek bir değere sahip olmuştur.

¹⁴ “Geleneksel” Ankara evleri için bk. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), s. 83.

¹⁵ XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Ankara terekelerinde kullanılan para birimi kuruştur. Servet kategorileri ve dağılımına dair ayrıntılı analiz çalışmanın bir sonraki bölümünde ele alınacaktır.

¹⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d., 598/544:125, 610/183:61.

Benzer şekilde avlu, bahçe gibi açık alanlara ve su kaynağına sahip olmak da evin değerlerini belirleyen unsurlar arasında olmuştur.¹⁷

Bağ ve bahçe gibi tarımsal gayrimenkul mülkiyeti %28,20 oranıyla ikinci sırada gelmektedir. Tarıma dayalı bir ekonominin önemli unsurlarından biri olan bu tür mülkler, sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, Müslümanların daha fazla sahip olduğu bağ ve bahçeler, tarımsal üretim ve gelirlerin büyük kısmının Müslümanlara ait olduğunu göstermektedir. Ankara'da bağ/bahçe sahiplerinin sayıları incelendiğinde, 301 kişinin en az bir bağ/bahçe sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bu kişilerin 260'ı Müslüman, 41'i gayrimüslimdir. Bağ/bahçe sahipleri arasında en az bir ünvanı bulunan 234 kişi (%77,74) yer almaktadır. Bu oran, bağ ve bahçe sahiplerinin büyük bir kısmının belli bir sosyo-ekonomik konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Dükkân mülkiyeti, sahiplik açısından daha sınırlı bir dağılıma sahiptir. Tespit edilen dükkânların tamamı Müslümanlara aittir. Terekesi mevcut 1.067 kişiden 72'sinin en az bir adet dükkânı bulunmaktadır. Bu kişilerin 63'ü Müslüman erkek, dokuzu Müslüman kadındır. Dükkân sahiplerinin büyük bir kısmının (yaklaşık %88) ev sahibi olması, bu kişilerin daha geniş bir mülk birikimine sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca dükkân sahiplerinin %68,5'inin sosyal statüsünü belirten bir ünvana sahip olması, ticaretle uğraşan bu kişilerin sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda toplumsal açıdan da önemli bir konuma sahip olduklarına işaret etmektedir. Burada şu hususa dikkat çekilmelidir: Ankara'da yalnızca Müslümanlara ait dükkânların tespit edilmiş olması, burada ticaretin özellikle Müslümanlar arasında yoğunlaştığını ifade etmemektedir. Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği üzere, bu veriler yalnızca tereke taksimi yapılan kişiler üzerinden değerlendirilmiştir.

Konuyla ilgili çeşitli çalışmalarda, ünvan sahibi olma durumu ile servet miktarı arasında genel olarak doğru orantılı bir ilişki bulunduğu vurgulanmaktadır.¹⁸ Örneğin, XVIII. yüzyıla ait Kastamonu terekeleri üzerine yapılan bir araştırmada, toplam servetin özellikle dinî ünvan taşıyan kişilerde yoğunlaştığına dikkat çekilmektedir.¹⁹ Benzer şekilde, Bursa terekelerine dair yapılan bir çalışmada, hiçbir ünvana sahip olmayan kişilerin daha düşük düzeyde servet sahibi olduğu ifade edilmektedir.²⁰ Bir diğer örnekte ise, S. Öztürk, XVII. yüzyıla ait İstanbul terekeleri üzerine yaptığı çalışmada, servet miktarı en yüksek olan kişilerin sırasıyla ağa, imam, kadı, çavuş, kâtip ve beşe ünvanlarını taşıdıklarını kaydetmektedir.²¹ Öte yandan bu çalışmalarda, statü sahibi olmayan veya sınırlı serveti bulunan kişilerin

¹⁷ Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s. 147.

¹⁸ Emre Özer, "Osmanlı'da Ünvanların Servet Üzerine Etkileri: Merkez ve Taşra Karşılaştırması (1800-1840)", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (İSMUS), III/2 (2018), s. 45.

¹⁹ Boğaç Ergene ve Ali Berker, "Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority", *International Journal of Middle East Studies*, 40/1 (2008), s. 36.

²⁰ Muazzez Gündüz Oğul, "Tereke Kayıtlarına Göre Guremâ Usulü ve Servet-Borç İlişkisi: Bursa Örneği (1703-1710)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11/29, (2024), s. 214

²¹ Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), s. 149.

de gayrimenkul edinebildiği görülmektedir.²² Örneğin Öksüzce Mahallesi sakinlerinden olan Server bt. Abdullah'ın yalnızca 29 kuruşluk bir mal varlığı bulunmasına rağmen değeri 20 kuruş olan bir evi bulunmaktadır.²³

Ankara'da dükkân sahibi olup ev sahibi olmayan –ikisi kadın olmak üzere– sekiz kişi tespit edilmiştir.²⁴ Bu veriler doğrultusunda dükkân sahipliği ve ev sahipliği arasındaki ilişki ise, ekonomik gücün ve toplumsal statünün birbirini pekiştiren unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Ankara şehir halkının bağ veya bahçe sahibi olma oranının dükkân sahibi olma oranına göre dört kat daha fazla olması, tarımsal mülklerin mülk sahipliği açısından daha yaygın olduğunu ve dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin ticari faaliyetlere göre daha büyük bir ekonomik önem taşıdığının göstergesidir. Yine bu verilerden elde edilen sonuca göre tüm gayrimenkul türlerinde en fazla mülk sahibi olan grubu Müslüman erkeklerin oluşturduğu ifade edilmelidir.

Dükkânlar, faaliyet alanları doğrultusunda incelendiğinde, Ankara'da esnaf gruplarının oldukça geniş iş kollarına yayıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde esnaf birlikleri, faaliyet alanlarına göre ayrı gruplar hâlinde örgütlenmekteydi.²⁵ Bu kapsamda Ankara, özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren öne çıkan önemli ticaret merkezlerinden biri konumuna gelmiştir.²⁶ Bu dönemde şehirde faaliyet gösteren esnaf örgütleri arasında; abacı, attar, bakkal, bakkırcı, berber, bezci, bostancı, boyacı, börekçi, cullâh (dokumacı) çamaşırcı, çömlekçi, debbağ, demirci, destici, döşekçi, duhancı (tütüncü), dülbendci, ekmekçi, eskici, hancı, helvacı, iplikçi, kasap, kalaycı, keçeci, ketenci, kılıççı, körükçü, urgancı, kuşakçı, kuyumcu, makramacı, mesci, mumcu, muhtabacı, nalband, nalçacı, samancı, semerci, serrâc, sofçu, tekneçi,²⁷ terzi, tiftikçi ve yorgancı gibi çeşitli meslek dalları yer almaktadır. Bu çeşitlilik şehrin sınai ve ticari pek çok iş alanının varlığına işaret etmektedir.²⁸ Özellikle Ankara terekelerinde çok sayıda sof kârhanesinin bulunması, sof sanayisinin şehirdeki önemli bir iş kolunu temsil ettiğine işaret etmektedir.²⁹ XVI. yüzyıldan itibaren tiftikten dokunan sof kumaşının işlenmesi, Ankara'yı bir

²² Gülser Oğuz, “171 Numaralı Manisa Şer’iye Sicilindeki Tereke Kayıtlarına Göre Manisa’da Taşınmaz Mallar”, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/11, (2018), s. 283.

²³ BOA, MŞH.ŞSC.d., 591/339:87.

²⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d., 598/572:137.

²⁵ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *DİA*, 11 (1995), s. 423-430.

²⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, çev. Zülal Kılıç, (İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2017), s. 167.

²⁷ Detaylı bilgi için bk. Sadık Müfit Bilge, “Osmanlı İstanbul’unda Tekneci Esnafı”, *V. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiri Metni (3-4 Ekim 2019)*, s. 568.

²⁸ Ahmet Güneş, “16 ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri I, (2-4 Mayıs 2014)*, s. 434-435. Esnaf cemiyetleri için bk. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S. 1-4, (1985), s. 39-46.

²⁹ İlgili konuda şu çalışmalara bakılabilir: Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları) 2012; Suraiya Faroqhi, “Onyedinci Yüzyıl Ankara’sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S. 1-4, (1985); Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, 52/203, (1988); Perihan Hazel Kaya, “Ankara’nın Sof Üretiminin Osmanlı Devleti Ticaretindeki Yeri ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24/1 (2021), s. 83-91.

üretim ve ticaret merkezi hâline getirmiştir.³⁰ Bu bağlamda, Ankara'nın yerel ekonomik yapısının büyük ölçüde sof sanayisine dayandığı ve bu üretim sahasının şehrin sosyo-ekonomik yapısında mühim bir yer tuttuğu vurgulanmalıdır.³¹

İncelenen tereke kayıtlarında tespit edilen menkul mallar arasında; gulâm ve cariye, ev ve mutfak eşyası, giyim³² ve ziynet eşyası, dokuma ve kumaş malzemeleri, gıda ürünü, kitap, mühimmat takımı, hayvan, birtakım edevat ve nakit yer almaktadır. Kayıtlarda adı geçen hayvanlar arasında ise at, öküz, inek, merkep, keçi, katır ve koyun bulunmaktadır. Bu cümleden hareketle, Ankara şehir halkının %14'lük bir kesiminin en az bir adet hayvanı bulunmaktadır. Bu kesimin yarıdan fazlasının yalnızca bir hayvana sahip olduğu görülmektedir. Birden fazla hayvanı bulunan kişilerin büyük çoğunluğu koyun sahibi iken; tek hayvanı olanların ise ekseriyetle at veya katır sahibi olduğu tespit edilmiştir.³³

Tereke kayıtlarında yer alan gündelik giyim eşyaları, ölen kişinin cinsiyetine göre belirgin farklılıklar göstermektedir. Müslüman erkeklere ait terekelerde genellikle sarık, kavuk, kaban, şalvar, gömlek, ihram, kuşak, peşkir gibi eşyalar bulunurken; Müslüman ve gayrimüslim kadınların terekelerinde kaban, kürk, entari, taşlı kuşak, gömlek, yemeni, tülbent, serpuş, sim kuşak, sim yüzük, altın yüzük, incili küpe gibi giyim ve ziynet eşyaları³⁴ yer almaktadır. Burada dikkat çeken önemli bir husus, servet miktarlarına göre her gruptaki kadınların terekelerinde altın, gümüş veya inciden oluşan ziynet eşyalarının bulunmasıdır. Bununla beraber, bazı terekelerde kaydedilen kürk gibi değerli giyim eşyaları, sadece maddi servetin değil aynı zamanda toplumsal statünün de bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu tür eşyalar özellikle ünvan sahibi veya yüksek değerde terekeye sahip kişilerde daha sık görülmekte, böylece zenginliğin giyim üzerinden temsiline dair örnek teşkil etmektedir. Söz konusu bulgular, İstanbul, Bursa, Edirne ve Kastamonu gibi farklı şehirler özelinde yapılmış tereke çalışmalarındaki benzer eğilimlerle örtüşmektedir. Bu bağlamda ünvan ve servet ilişkisi ile değerli eşyaların temsili, yalnızca Ankara'ya özgü olmayıp Osmanlı şehir toplumunda daha genel bir yapının parçası olarak değerlendirilmelidir. Benzer şekilde, ticaret yollarının kesiştiği bir konumda bulunan Ankara'da yaşamış kişilere ait terekelerde, farklı bölgelerde üretilen malların da yer alması tabii bir durumdur. Nitekim

³⁰ Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *YAPIT Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 49(1984), s. 53.

³¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Osmanlı Tarihi Yazıları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1980), s. 85.

³² Konuyla ilgili detaylı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Berna Yıldırım Artaç, 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Halkları Kadın Giyim Kuşamının Kültürel Etkileşim Bağlamında Analizi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), 2018.

³³ Hayvanların çeşitli tasarruf şekilleri ile ilgili bk. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu", *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2019), s. 28-44.

³⁴ Konuyla ilgili detaylı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Tevhide Özbağı, *Ankara İl Merkezinde Yaşayan Kadınlarda Bulunan Geleneksel Gümüş Takılar Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989; Sevgi Gürtuna, "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", *Türkler*, XI, (2002), s. 909-920.

kayıtlar incelendiğinde, Mısır keteni ve hasırı, Şam ve Halep alacası, Halep kürkü ve kaftanı, Kütahya tabağı, Bursa futâsı (peştamal), Mihaliç seccadesi, Kilis bezi; Tokat basması, yemenisi, bezi ve havlusu gibi farklı coğrafyalara ait ürünlerin terekelerde kaydedildiği görülmektedir.³⁵ Bu durum, Ankara şehir halkının hem yerel üretimle hem de bölgesel ticaret ağlarıyla ilişkisini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, gulâm ve cariyeye sahibi 133 kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerin büyük çoğunluğunu Müslüman erkekler teşkil etmekte olup, yaklaşık %90'ının en az bir ünvana sahip olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada köle sahibi olmanın Osmanlı toplumunda bir statü göstergesi olarak değerlendirilmesi bu bulguyu destekler niteliktedir.³⁶ Köle sahibi olan kişilerin servet miktarları ekseriyetle 100 ila 1.000 kuruş aralığındadır. Dolayısıyla alt ve orta sınıfa mensup kişilerin de köle tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Kölelerin Osmanlı sosyal hayatında birçok farklı alanda istihdam edildiği bilinmektedir. Erkek köleler efendilerine işlerinde yardımcı olurken veya çeşitli alanlarda işçilik yaparken, kadın köleler ise genellikle evin hanımının hizmetçisi olarak görev üstlenmişlerdir. Ankara özelinde belirtmek gerekirse, bunların başlıca dokuma işçisi olarak kullanıldığı söylenebilir. Terekesinde sof tezgâhı bulunan ve dokuyuculuk yapan kişilerin birden fazla gulâm veya cariyeye sahip olması da bu durumu destekler niteliktedir. Bahsi geçen çalışmada köle fiyatlarına dair belirli bir standart bulunmadığı ifade edilmekle birlikte, ilgili dönemde ve bölgede gulâm ve cariyelerin değerlerinin genel olarak 100-150 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Öte yandan Edirne örneğinde, köle fiyatlarının bu aralığın hem altında hem de oldukça üzerinde seyrettiği anlaşılmaktadır.³⁷ Bu veriden yola çıkılarak, Ankara'da orta halli bir esnaf veya zanaatkârın dahi köle sahibi olabileceği söylenebilir. Ölen kişilere ait tereke kayıtlarında yalnızca mal varlıklarının türü ve dağılımı değil, aynı zamanda toplam servet düzeylerine de ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda, tereke sahiplerinin servet miktarları ele alınarak dönem içinde kişilerin servet miktarlarındaki değişim incelenecektir.

3. Tereke Kayıtlarına Göre Ankara Şehir Halkının Servet Sınıflandırması

Bu çalışmada, tereke kayıtlarında yer alan yekûnlar esas alınarak servet miktarları belirlenmiş ve söz konusu 16 yıllık süreçte yıllık yekûn ortalamalar hesaplanarak mal varlığı düzeyleri tespit edilmiştir. İncalcık, XV. yüzyıla ait Bursa terekeleri üzerinde yaptığı çalışmasında, toplumu servet durumuna göre üç sınıfa ayırarak incelemiştir. Buna göre bin akçe altında malı bulunanlar “fakir”, bin ila on bin akçe arasında olanlar “orta sınıf” ve on bin akçeyi aşanlar “varlıklı sınıf”a dâhil edilmiştir.³⁸ Bu çalışmada ise servet düzeylerini daha detaylı biçimde ortaya

³⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d., 592/90:432; 602/88:584, 605/180:845, 605/181:846, 605/193:896; 608/59:174; Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986).

³⁶ Gülser Oğuz, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Köle ve Köle Sahipleri”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı, C. 3, (Ankara: Bizim Büro Matbaacılık, 2017), s. 342.

³⁷ Oğuz, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Köle ve Köle Sahipleri”, s. 343.

³⁸ H. İncalcık, “XV. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları”, Osmanlı İmparatorluğu, C. I, (İstanbul: Kronik Yayınları 2021), s. 56.

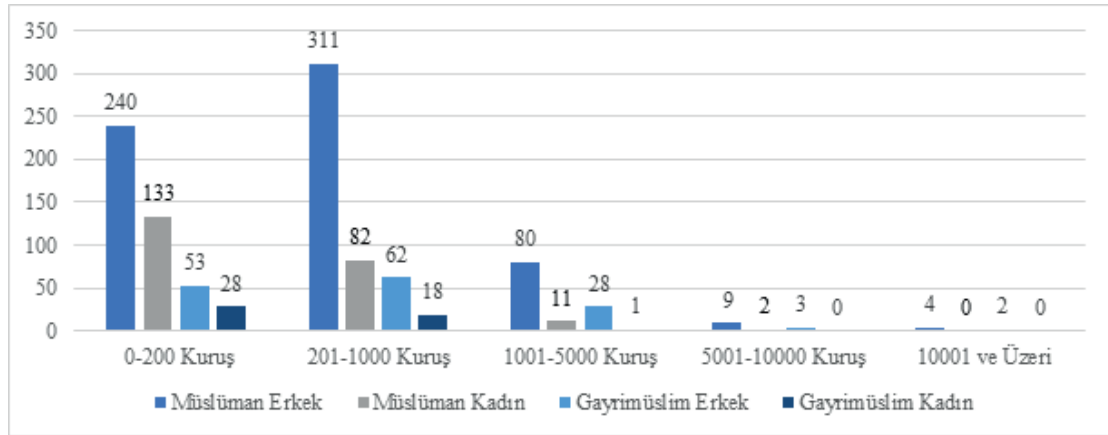
koyabilmek amacıyla Ankara şehir halkının servet miktarları 0-200 kuruş; 201-1.000 kuruş; 1.001-5.000 kuruş; 5.001-10.000 kuruş ve 10.000 kuruş üzeri olmak üzere beş kategoriye ayrılarak değerlendirilmiştir.

Servet Aralığı (kuruş)	Kişi Sayısı
0-200	454
201-1.000	473
1.001-5.000	120
5.001-10.000	14
10.001 ve üzeri	6

Tablo 3. 1730-1746 Yılları Arasında Ankara'da Tereke Kayıtlarına Göre Servet Grupları ve Kişi Sayıları

Yukarıdaki tabloya göre tereke sahipleri incelendiğinde; Ankara'da %44,32 oranıyla en fazla 201-1.000 kuruş arası, ardından %42,54 oranıyla 0-200 kuruş arası servete sahip kişi bulunmaktadır. Buna karşılık, 10.000 kuruş ve üzeri servete sahip olanlar ise %0,56 oranıyla en az grubu oluşturmaktadır. Dolayısıyla tereke kayıtlarına göre bu dönemde Ankara şehir halkının ekseriyetini alt-orta varlıklı sınıf oluşturmaktadır.

Aşağıdaki grafikte, Ankara şehrindeki tereke sahiplerinin sayıları servet kategorilerine göre gösterilmektedir. Tüm servet miktarları sınıflarında tereke kaydı en fazla olan grubu Müslüman erkekler oluşturmaktadır.

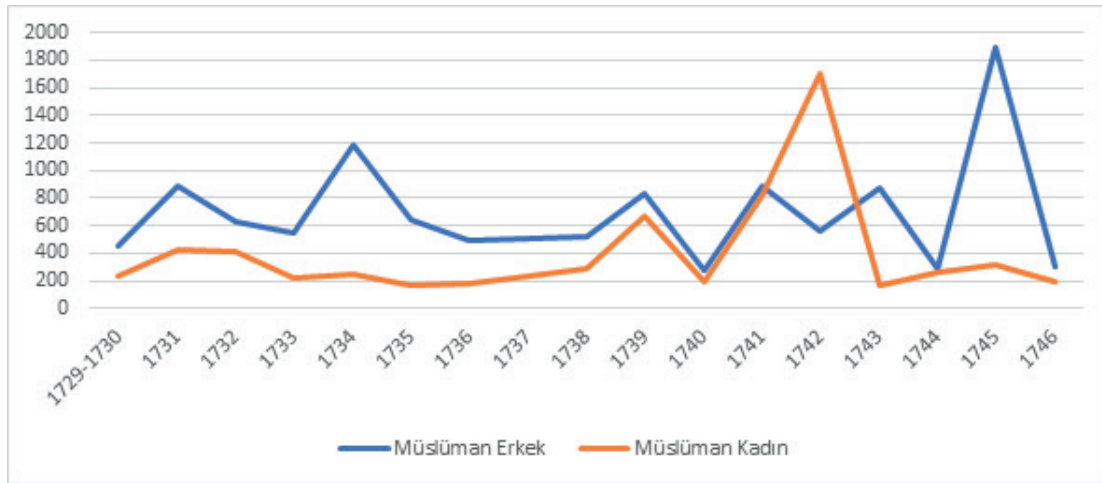

Grafik 1. Servet Dağılımı Kategorilerine Göre 1730-1746 Yıllarında Ankara Şehir Halkının Tereke Sayıları

Grafikten anlaşıldığı üzere, bu dönemde Müslüman ve gayrimüslim erkekler arasında en yoğun servet aralığı 201-1.000 kuruş arasında yer almaktadır. Kadınların ise, 0-200 kuruş aralığında servete sahip olanların yoğunluğu, genellikle daha

sınırlı mal varlığına sahip olduklarını yansıtmaktadır. Bu durum, ataerkil düzenin ve maişet teminindeki cinsiyet rollerinin etkisini yansıtmakta olup, kadınların ekonomik alandaki konumlarını şekillendiren unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kadınların –servetlerini ne şekilde tasarruf ettikleri tam olarak bilinmese de– belirli bir ölçüde servet birikimine sahip olabildikleri görülmektedir. Öte yandan, tereke kayıtlarında gayrimüslim kadınların Müslüman kadınlara kıyasla daha az yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, Müslüman kadınların sosyal ve ekonomik hayata daha etkin bir biçimde katılmış olabileceği düşünülebilir.

Gayrimüslimlerin servet miktarlarının analizi ise farklı bir bağlama dikkat çekmektedir. Daha önce zikredildiği üzere, tereke kayıtlarına göre Ankara'da gayrimüslimlerin ekseriyeti 201-1.000 kuruş aralığında bir servete sahiptir. Ancak yalnızca bu veriye dayanarak söz konusu dönemde gayrimüslimlerin de alt-orta varlıklı sınıfa mensup olduğu ileri sürülemez. Zira bu tespit, yalnızca şer'î mahkemelere intikal eden gayrimüslim terekeleri üzerinden yapılmaktadır. Nitekim, incelenen kayıtlara göre, bu dönemde Ankara'da miras taksimi için şer'î mahkemelere çoğunlukla, serveti 1.000 kuruşun altında olan gayrimüslimlerin başvurduğu görülmektedir.

Grafik 2. Tereke Kayıtlarına Göre Ankara'da Müslüman Şehir Halkının Yıllar İçinde Servet Ortalamaları Değişimi

Yukarıdaki grafikte, 1729-1746 yılları arasında Ankara'daki Müslüman erkek ve kadınların tereke kayıtlarına göre servet ortalamalarının yıllar içindeki değişimi görülmektedir. Bu değişim cinsiyetler arasındaki ekonomik farklılıkları ve zaman içinde yaşanan dalgalanmaları değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Öncelikle belirtmelidir ki, bu dönemde Müslüman erkeklerin servet ortalamaları (1742 yılı istisna olmak üzere) Müslüman kadınlara kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir. Bu durum, Osmanlı toplumunda erkeklerin sosyo-ekonomik hayattaki rolüyle ilişkilendirilebilir.

1730-1740 yılları arasında Müslüman erkek ve kadınların servet ortalamalarındaki değişimin nispeten benzer yönde seyretmesi, ekonomik ve sosyal yapının büyük ölçüde ortak dinamiklere bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir. Ancak 1733, 1736, 1740 ve 1744 yıllarında her iki grupta da gözlenen servet ortalamalarındaki düşüşler, farklı etkenlerden kaynaklanabileceği gibi, dönemin ekonomik istikrarsızlığı ve savaşların sebep olduğu mali yükümlülüklerle de ilişkilendirilebilir. Bu doğrultuda, 1733 yılında Nadir Han'ın Bağdat muhasarası sırasında Osmanlı Devleti, Bağdat Kalesi'nin müdafaası için Ankara ve çevresindeki Anadolu vilayetlerinden avarız ve imdâdiyye vergilerinin yanı sıra birçok defa asker, nakliye vasıtası ve zahire temin etmesi konuya örnek teşkil etmektedir.³⁹ Özellikle, S. Faroqhi nakliye hayvanları yerine alınan ücretlerin, reaya için birçok defa vergilerden daha külfetli olduğunu belirtmektedir.⁴⁰ Bununla beraber avarız vergileri yükünden kurtulmak isteyen pek çok kişinin toprağını terk ettiğine dair örnekler mevcuttur. Bu yönde, devlet, toprağını terk eden kişilerin bir an önce yerlerine dönmesini emreden hükümler göndermekle birlikte toprağını terk edenlerin hissesine düşen vergileri kalan reayadan talep etmiştir. Bu tür taleplerin, reayanın ekonomik durumunu olumsuz etkilediği ve servet birikiminde düşüşlere yol açmış olabileceği savunulabilir. Nitekim avarız vergileri bu yüzyılda hazinenin en büyük üç gelir kaynağından birini oluşturmuştur.⁴¹ Benzer şekilde, 1736 yılında başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları da devletin mali kaynaklarını zorlamış ve reayanın vergi yükünün artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla söz konusu dönemde Ankara halkının servet miktarlarında görülen dalgalanmalar, savaşların getirdiği mali yükümlülüklerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1741-1742 yıllarında Müslüman kadınların servet miktarlarında artış yaşanırken, Müslüman erkeklerin servet miktarlarında azalma görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda Müslüman kadınların en yüksek servet ortalamasına sahip olduğu dönem olarak dikkat çekmektedir. Aynı dönemde erkeklerin servet ortalamalarındaki düşüş ise, yukarıda da ifade edildiği üzere, savaş gibi faktörlerin meydana getirdiği mali yükün ağırlıklı olarak erkekler üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, savaş dönemlerinde vergi yükümlülüklerinin esasen erkekler üzerinden karşılanması, erkeklerin servet birikimini nispeten daha olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Yine, 1742 yılından 1743 yılına erkeklerin servet miktarlarında artış yaşanırken, kadınların servetlerinde belirgin bir düşüş görülmektedir. Bu dönem, aynı zamanda Müslüman kadınların en düşük servet ortalamasına sahip olduğu yıllardır. Son

³⁹ BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A. DVNS.MHM.d), 139/105. Çalışmaya konu olan yıllarda Ankara sancağının avarız-hanelerinden alınan vergiler için bk; BOA, MŞH.ŞSC.d., 592/104:480, 594/85:371. Avarız vergileri hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985, s. 153-164. Ankara özelinde avarızhaneler ve alınan avarız vergileri hakkında; Deniz Karaman, *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2013), s. 255-273; Süleyman Polat, "Ankara Sancağından Alınan Olağanüstü Aynî Vergiler (1540-1640)", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (2020), s. 143-156.

⁴⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çeviri: Emine S. Özcan, (Ankara: Doğubatu Yayınları, 2018), s. 127.

⁴¹ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, Çev. Adnan Tonguç, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), s. 34

olarak 1744-1746 yılları arasında kadınların servet miktarları nispeten sabit kalırken, erkeklerin servet miktarlarında keskin bir değişim yaşanmıştır. Özellikle 1746 yılında erkeklerin servet ortalamasında dikkat çekici bir düşüş söz konusudur. Bununla birlikte, bazı yıllarda serveti genel ortalamanın çok üzerinde veya altında olan kişilerin varlığı, yıllık servet dalgalanmalarının daha belirgin yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin Müslüman erkeklerin servet ortalamasının en düşük olduğu yıl 1740 yılıdır. Ancak aynı yıl –çalışmanın kapsadığı dönem içinde– Müslüman erkeklere ait en az tereke kaydının bulunduğu yıl olarak da dikkat çekmektedir. Diğer yandan, 1745 yılı Müslüman erkeklerin genel servet ortalamasının en yüksek olduğu dönemdir. Bu durumun sebeplerinden biri, söz konusu yılda 10.000 kuruştan fazla servete sahip tek kişi olan Ahi Mahallesi sakini Seyyid el-Hac Mahmud b. Seyyid Ali'nin servetidir. 16.798 kuruşluk mal varlığı ile ölen Seyyid el-Hac Mahmud'un serveti, 1745 yılının genel servet ortalamasını önemli ölçüde etkilemiştir.⁴²

Çalışmanın tarih aralığı olan 16 sene dâhilinde şer'î mahkemelerde tereke takimi yapılan gayrimüslim erkeklerin servet ortalaması ise 957,6 kuruştur. 10.000 kuruş ve üzeri serveti bulunan iki gayrimüslim erkeğin terekesine ulaşılmıştır. Bununla birlikte, Müslüman tereke sahiplerinde olduğu gibi, gayrimüslim kadınların servet ortalamalarının gayrimüslim erkeklere kıyasla daha düşük olduğu görülmüştür. İlgili dönemde gayrimüslim kadınların terekeleri oldukça az sayıda olduğundan, yanlış neticeye varılmaması adına, burada değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak genel bir ifade ile bu dönemde gayrimüslim kadınların servet miktarlarının 15-2.000 kuruş aralığında değişkenlik gösterdiği söylenebilir.

3.1. Ankara Tereke Kayıtlarında Servet-Statü İlişkisi

Daha önce *servet-statü ilişkisi* bağlamında bahsedildiği üzere, Müslüman erkeklerin servet miktarları, sosyal statüsünü belirten bir ünvanı olup olmamasına göre değerlendirilmiştir. İlgili döneme ait tereke kayıtlarında, Müslüman erkeklerin %58'inin sosyal statülerini belirten en az bir ünvanı bulunmaktadır. Bu gruptaki Müslüman erkeklerin servet kategorileri dâhilindeki tereke sayıları şu şekildedir:

Servet Aralığı (kuruş)	Kişi Sayısı
0-200	98
201-1.000	193
1.001-5.000	71
5.001-10.000	9
10.000 ve üzeri	3

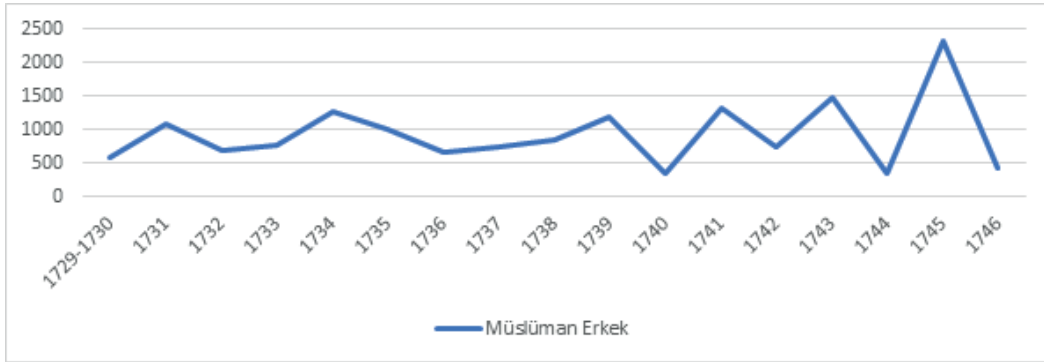
Tablo 4. 1730-1746 Yılları Arasında Ankara'da Müslüman Erkeklerin Tereke Kayıtlarına Göre Servet Grupları ve Kişi Sayıları

1730-1746 yılları arasındaki verilere göre, en az bir ünvanı bulunan Müslüman erkeklerin servetlerinin genel ortalaması 933,1 kuruş iken, herhangi bir ünvanı

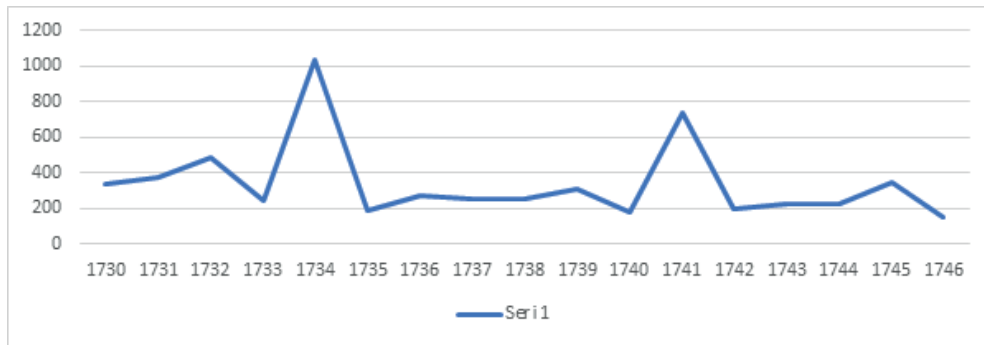
⁴² BOA, MŞH.ŞSC.d., 608/84:224.

bulunmayan Müslüman erkeklerin servet ortalaması 343,1 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu durum statü sahibi olmanın servet miktarıyla genel olarak doğru orantılı olduğunu gösterse de her dönemde bu kişilerin servetleri, statü sahibi olmayan kişilerden fazla olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte hem ünvanlı hem de ünvanlı olmayan erkeklerin ekseriyetinin (%51,6) genel itibarıyla 201-1.000 kuruş aralığında servet miktarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan 5.000 kuruş ve üzeri servete sahip kişilerin oranı yalnızca %3,2 olup, oldukça düşük bir seviyededir. Dolayısıyla bu dönemde Ankara şehrinde yüksek servete sahip kişilerin sayıca oldukça az olduğu ya da tereke kayıtlarında daha az yer almış oldukları ifade edilebilir.⁴³

Mal varlığı oranları değerlendirildiğinde, ünvanlı kişilerin yıllık servet ortalaması değişim oranı %49,93 iken, ünvanlı olmayan kişilerin ise %30,99 olarak tespit edilmiştir. Bu oranlar, her yıl için bir önceki yıla göre hesaplanan servet artış oranlarının ortalamasına dayanmaktadır. Buna göre, ünvan sahibi grubun ekonomik dalgalanmalara daha açık olduğu ifade edilebilir. Nitekim bu grubun servet ortalamalarında zaman zaman büyük sıçramalar ve ani düşüşler yaşandığı görülmektedir. Aşağıdaki grafiklerde ünvan sahibi olan ve olmayan Müslüman erkeklerin servet ortalamalarının yıllar içindeki değişimi gösterilmektedir:

Grafik 3. Ünvan Sahibi Müslüman Erkeklerin Yıllar İçindeki Servet Ortalaması Değişimi

Grafik 4. Ünvanı Bulunmayan Müslüman Erkeklerin Yıllar İçindeki Servet Ortalaması Değişimi

⁴³ Ünvan sahiplerinin ve ünvanlı olmayanların terekelerinin Osmanlı merkez ve taşra bölgeleri arasında farklılaşan durumlarını incelemek için şu çalışmaya bakılabilir: E. Özer, "Osmanlı'da Ünvanların Servet Üzerine Etkileri: Merkez ve Taşra Karşılaştırması (1800-1840)", s. 43-59.

Grafikler incelendiğinde; her iki grup için de belirli yıllarda ani artışlar ve azalışlar dikkat çekmektedir. Genel olarak her iki grubun servet ortalamalarındaki değişimler aynı dönemlerde gerçekleşse de statü sahibi kişilerin servet ortalamalarındaki dalgalanmalar daha belirgindir. Öncelikle 1730-1731 yıllarında ünvanlı Müslüman erkeklerin servet ortalamasının yükselmesinde, ilgili dönemde Hafız-zâde seyyid Ebubekir Efendi b. Seyyid Mustafa Efendi'nin 13.563 kuruşluk serveti önemli bir etkidir.⁴⁴ Daha önce zikredildiği üzere, çalışmada oluşturulan servet kategorilerine göre, ilgili yıllar arasında en zengin kesimi oluşturan 10.000 kuruş ve üzeri servete sahip yalnızca altı kişi bulunmaktadır. Bu sayı genele oranla oldukça az bir kesimi ifade ettiğinden, bu kişilerin servet miktarları, genel servet ortalamalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Benzer bir durum, 1734 yılında herhangi bir statü sahibi olmayan Müslüman erkeklerin servet ortalamasının, diğerlerine kıyasla daha yüksek olmasında görülmektedir. Bu farklılığın temel nedenlerinden biri, Şeyh İzzeddin Mahallesi sakinlerinden Ali b. el-Hac İsmail'in (ö. Nisan 1734/Zilkade 1146) 15.450 kuruşluk serveti ile ortalamaya etkisidir.⁴⁵ Hem ünvanlı hem de ünvarsız kişiler arasında, yüksek servetli bireylerin varlığı, genel ortalamaları kayda değer biçimde etkilemektedir.

Servet değişimleri yıllar bazında incelendiğinde, ünvanlı Müslüman erkeklerin en büyük servet artışını 1744 yılında, en büyük servet düşüşünü ise 1745 yılında yaşadığı görülmektedir. Ünvarsız Müslüman erkeklerde ise en büyük artış 1734 yılında, en büyük düşüş ise 1735 yılında yaşanmıştır. Ayrıca servet artışındaki farklılıklar yıllar arasında belirgin şekilde değişmektedir. Özellikle 1734 ve 1741 yıllarında yaşanan servet artışlarının büyüklüğü kıyaslandığında, 1734 yılında ünvan sahibi olmayan kişilerin servet miktarı, sahip olanlara kıyasla 4,14 kat daha fazla artmıştır.

3.2. Servet Dağılımında Uç Noktalar: 1730-1746 Yılları Arası En Fazla ve En Az Servete Sahip Kişilerin Yıllık Servet Ortalamaları

Tereke kayıtlarına göre 1730-1746 yılları arası, Ankara şehrinde serveti 10.000 kuruş ve üzeri olan yalnızca altı kişinin tespit edildiği belirtilmişti. Bu kişiler, toplam tereke sahipleri içinde %0,55 gibi oldukça küçük bir oranı temsil etmelerine rağmen, şehirdeki toplam servetin %13,17'sine sahip olmaları dikkat çekicidir. Söz konusu altı terekenin dördü Müslüman erkeğe, ikisi ise gayrimüslim erkeğe aittir.

Bu kişilerin mülk varlıkları incelendiğinde, altı kişiden beşinin en az bir eve sahip olduğu, bu evlerin değerinin ise 800 kuruş ila 2.000 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Üç kişinin de dükkân sahibi olduğu tespit edilmiştir. Bu üç kişiden en fazla dükkâna sahip olan Muhibzâde Seyyid Mustafa Efendi'nin (Ekim 1734/Cemaziyelevvel 1147) terekesinde değeri 100-1.000 kuruş arasında değişen 16 dükkânı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bu kişilerden beşinin bağ ve bahçesi

⁴⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d., 594/114:439.

⁴⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d., 597/98:330.

bulunmaktadır ve bu bağların değeri 50 kuruş ila 2.400 kuruş arasında değişmektedir.⁴⁶ 10.000 kuruş üzeri servete sahip kişiler arasında en varlıklı olanı ise, 20.000 kuruş serveti ile Hısn Mahallesi'nde sakin iken Ocak 1746 tarihinde (H. Zilhicce 1158) ölen sarraf Kirkor v. Ortun'dur.⁴⁷ İlgili tarihlerde Ankara'daki en yüksek servet miktarına sahip kişilerin isimleri ve servet miktarları ise şu şekildedir:⁴⁸

Tereke Tarihi	İsim	Servet Miktarı
Aralık 1731/ Cemaziyelahir 1144	Hafızzâde Seyyid Ebubekir Efendi b. Seyyid Mustafa Efendi	13.563 kuruş
Nisan 1734/ Zilkade 1146	Ali b. el-Hac İsmail	15.450 kuruş
Ekim 1734/ Cemaziyelevvel 1147	Müezzîn Muhibzâde Seyyid Mustafa Efendi b. Abdurrahman Efendi	19.079 kuruş
Ekim 1743/ Ramazan 1156	Çukacı Bogos v. Isdaver	15.493 kuruş
Mart 1745/ Safer 1158	Seyyid el-Hac Mahmud b. Seyyid Ali	16.798 kuruş
Ocak 1746/ Zilhicce 1158	Sarraf Kirkor v. Ortun	20.000 kuruş

Tablo 5. 1730-1746 Yılları Arasında Ankara Tereke Kayıtlarında 10.000 Kuruş Üzerinde Servete Sahip Kişiler

Servet miktarı 10.000 kuruş ve üzeri olan kişilerin sayıca oldukça az olmasından dolayı bu veriler çerçevesinde dönemin en zenginleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak yanıltıcı olabilir. Fakat ilgili kişilerin özelinde ifade etmek gerekirse; bu kayıtlara göre dönemin en varlıklı kişilerinin bazılarının çukacı, sarraf ve müezzîn olduğu tespit edilmiştir. Bu isimlerden diğer biri olan Seyyid el-Hac Mahmud b. Seyyid Ali'nin ise terekesinde Suluhan'da kâin odasında bulunan kıymetli mücevherler ve 6.950 kıyye kahve bulunması (kahvenin 1 kıyyesi 1,8 kuruşa tekabül etmektedir) onun ticaretle uğraştığını göstermektedir. İlgili tereke sahiplerinin ev, dükkân ve bağ-bahçe gibi gayrimenkullere yatırım yaptığı anlaşılmaktadır. Özellikle Muhibzâde Seyyid Mustafa Efendi'nin sahibi olduğu dükkân sayısının fazlalığı, ticari gayrimenkul yatırımlarının yüksek servet birikiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Hafızzâde Seyyid Ebubekir Efendi b. Seyyid Mustafa Efendi ve Müezzîn Muhibzâde Seyyid Mustafa Efendi b. Abdurrahman Efendi'nin servetinin büyük kısmını gayrimenkulleri oluşturmakta iken; Ali b. el Hac İsmail'in servetinin büyük çoğunluğunu ise yüksek değerli köleleri oluşturmaktadır. Öte yandan, özellikle

⁴⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d., 594/114:439, 597/98:330, 598/125:544, 606/61:201, 608/84:224, 610/61:183.

⁴⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d., 610/61:183.

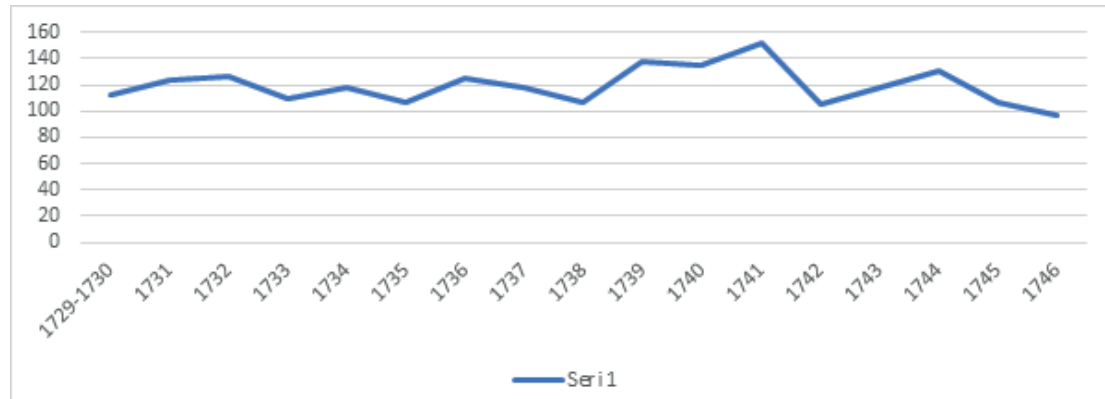
⁴⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d., 594/114:439, 597/98:330, 598/125:544, 606/61:201, 608/124:224; 610/61:183.

Sarra Kırkor v. Ortun başta olmak üzere, bu kişilerin terekelerinde önemli miktarda alacak kayıtlıdır. Bu durum bazı varlıklı kişilerin servetlerini ticari borçlar üzerinden değerlendirmiş olabilecekleri olasılığını da doğurmaktadır.

Bu dönemde serveti 5.000 kuruş ve üzeri olan 14 kişinin terekesine ulaşılmıştır. Bu kişilerin dokuzu Müslüman erkek, ikisi Müslüman kadın ve üçü gayrimüslim erkeğe ait terekelerdir. Müslüman erkeklerin tamamının –*seyyid*, *el-hac* ve *efendi* başta olmak üzere– statü belirten en az bir ünvana sahip olduğu görülmektedir. Bu grupta dikkat çeken kişiler, tereke kayıtlarına göre dönemin en varlıklı kadınları olan Ahi Hacı Murad Mahallesi sakini iken ölen, 7.218,5 kuruş servete sahip Şerîfe Alime Kadın bt. Seyyid Mehmed Said Efendi ve Hacı Ashab Mahallesi sakini iken ölen, 5.935 kuruş servete sahip Şerîfe Hatice Kadın bt. Naibzâde Seyyid Mehmed Said Efendi'dir. Bu iki kadının; aynı yıl (1742) vefat etmiş olmaları, her ikisinin de *şerîfe* ünvanına sahip bulunması ve babalarının isimlerinin aynı olması kardeş oldukları ihtimalini düşündürmektedir. Ayrıca Şerîfe Alime Kadın'ın vârisleri arasında “Şerîfe Hatice Kadın” ismiyle bir kişinin yer alması bu tahmini kuvvetlendirmektedir.⁴⁹ Bu kadınların servetlerinin büyük bir bölümünü gayrimenkuller ve kıymetli mücevherler oluşturmaktadır.⁵⁰ Bu durum, Osmanlı toplumunda servet birikiminin yalnızca erkekler arasında değil, belli ölçüde kadınlar arasında da gerçekleştiğinin somut bir göstergesidir.

Bu dönemde Ankara şehir halkından terekesi mevcut olanların %43,25'inin servetinin 0-200 kuruş arasında olduğu ifade edilmişti. Bu kişilerin ortalama servet miktarı 119,2 kuruştur. Bu kişiler arasında en az varlıklı terekeye sahip olan kişi ise 16 kuruş serveti ile İmaret Mahallesi sakinlerinden iken ölen Hatice bt. Mehmed'dir.⁵¹

Aşağıda 200 kuruş ve altı servete sahip kişilerin yıllara göre servet ortalamaları alınarak bir grafik hazırlanmıştır.

Grafik 5. 200 Kuruş Altında Servete Sahip Kişilerin Yıllar İçindeki Servet Ortalamaları

⁴⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d., 605/144:705; 605/148:721; 605/169:801.

⁵⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d., 605/144:705; 605/169:801.

⁵¹ BOA, MŞH.ŞSC.d., 610/78:214.

Grafiğe göre, ilgili dönemde 200 kuruş ve daha az servete sahip olanların yıllık servet ortalamalarının genel olarak yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Bununla birlikte, bazı yıllarda servet ortalamalarında dikkat çekici dalgalanmalar yaşanmıştır. 1738 yılı sonrası belirgin bir artış yaşanmış; 1741 yılında ise servet ortalaması en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1741'den 1742 yılına ise ani bir düşüş meydana gelmiş, ancak 1742-1744 yılları arasında servet ortalamalarında yeniden artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte 1744-1746 yılları arasında servet ortalamalarında yeniden bir düşüş eğilimi dikkat çekmektedir. Bu durum savaşlar ve ekonomik dalgalanmaların bu grubu giderek daha fazla etkilediğini düşündürmektedir. Özellikle 1746 yılına kadar süren bu düşüş, ekonomik koşulların bu dönemde bilhassa alt-orta varlıklı sınıf üzerindeki baskısını arttırdığını ortaya koymaktadır. Bu tarihlerde aynı zamanda –diğer servet kategorilerinde olduğu gibi– statü sahibi olan veya olmayan Müslümanların genel servet ortalamalarında da düşüş yaşandığı hatırlatılmalıdır. Bu durum, ekonomik zorlukların toplumsal tabakalar arasında yaygın bir etkisinin olduğunu göstermektedir. İlgili döneme dair genel bir değerlendirme yapıldığında, 0-200 kuruş arası servete sahip kişilerin ortalama servet miktarının en düşük 100 kuruş, en yüksek değer ise 160 kuruş civarında olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla 1738-1740 yılı arasında nispeten dikkat çekici bir dalgalanma yaşanmış olsa da genel olarak bu grubun servet miktarlarındaki yıllar içindeki değişim sınırlı kalmış ve uzun vadede büyük bir kırılma meydana gelmemiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, tereke kayıtları üzerinden 1730-1746 yılları arasında Ankara'da ölen kişilerin mal varlıklarını ve servet miktarlarındaki değişimleri tespit etmek amaçlanmıştır. Tereke kayıtları, dönemin ekonomik ve toplumsal dinamiklerine dair önemli veriler sunan kaynaklar olmakla birlikte, yalnızca şer'î mahkemelerde kayda geçen miras kayıtlarını kapsadığından, toplumun tüm kesimlerine ilişkin eksiksiz bir tablo sunmamaktadır. Dolayısıyla, çalışmanın bulguları ilgili dönemdeki toplumun tamamını değil, yalnızca kayıt altına alınan kesime dair değerlendirmeler içermektedir. Bu çerçevede, incelenen veriler kişilerin mal varlıkları ve servet miktarları üzerinde çeşitli faktörlerin etkilerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Şevket Pamuk *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* adlı eserinde, terekelerde tespit edilen dönemsel servet azalışlarının Osmanlı ekonomisindeki genel bir gerilemeden ziyade, kadı önüne çıkarılan servetlerden mal kaçırma eğiliminin artışıyla ilişkili olabileceğini öne sürmektedir.⁵² Bu doğrultuda, incelenen terekeler, her iki durumun da olasılığı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Bilindiği üzere, çalışmanın kapsadığı dönemde Osmanlı Devleti süregelen bir sefer hâlindeydi. 1723-1746 yılları arası İran ile aralıklarla devam eden savaşlar ve aynı zamanda 1736-1739 yılları arasında Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı dolayısıyla

⁵² Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007), s. 148

reayadan alınan nüzül ve sürsat gibi aynî vergiler, imdâdiyye vergileri ve ordu için tahsis edilen tayinatların sıklığı artmıştır.⁵³ Bu savaşların kişilerin servet miktarlarına doğrudan yansıyor yansımadığı kesin bir şekilde tespit edilemese de başlıca şunlar söylenebilir:

İlk olarak, ilgili veriler, erkeklerin ekonomik açıdan kadınlara göre daha güçlü bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Erkeklerin servet ortalamasının kadınlardan belirgin şekilde yüksek olması ve bu duruma karşılık kadınların servet ortalamalarındaki görece durağanlık, Osmanlı toplumsal teamüllerin ekonomik sonuçlarını yansıtmaktadır. Kadınlar servetlerini ağırlıklı olarak miras, hibe ve mehir yoluyla edinmişlerdir. Kadınların ekonomik faaliyetleri çoğunlukla ev içi üretimle sınırlı kalmakla birlikte, Leslie Peirce ve Suraiya Faroqhi gibi araştırmacılar, özellikle şehirli kadınların dokumacılık ve küçük ölçekli ticari faaliyetler yoluyla da servet sahibi olabildiklerini ortaya koymuştur.⁵⁴ Ancak bu faaliyetlerin kapsamı sınırlı olduğu için, kadınların servet değişkenliğinin erkeklere kıyasla daha düşük düzeyde seyretmesi beklenebilir bir durumdur.

Erkeklerin ve kadınların servet değişim katsayıları hesaplandığında, erkeklere ait servet miktarlarında daha yüksek oranlı değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu veriler, Osmanlı toplumunda cinsiyet temelli ekonomik farklılıkların yanı sıra, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki ekonomik dalgalanmaların Ankara'nın sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkilerini de ortaya koymaktadır. Ş. Pamuk, XVIII. yüzyılda para arzındaki artış, taşrada vergi toplama düzeninin bozulması ve tarımsal üretimdeki istikrarsızlık gibi unsurların bölgesel ekonomiler üzerinde dengesiz etkilere yol açtığını belirtmektedir. Bu durumun özellikle servet düzeyi yüksek grupların daha fazla etkilenmesiyle sonuçlanmış olması muhtemeldir. Ankara örneğinde, erkeklerin servet değişim katsayısının kadınlara kıyasla daha yüksek olması, bu bulguyu destekleyebilecek niteliktedir.

İkinci olarak, Ankara'da ünvan sahipleri ile ünvarsız kişilerin servetleri karşılaştırıldığında, konuyla ilgili araştırmalarda genellikle statü sahibi kişilerin daha yüksek servet ortalamalarına sahip oldukları vurgulanmaktadır. Bu çalışmada ise statü sahibi kişilerin servet düzeyleri daha yüksek olmakla birlikte, ekonomik dalgalanmalardan daha fazla etkilendikleri anlaşılmaktadır. Buna karşılık, ünvana sahip olmayan kişilerin servetlerinde de dönemsel dalgalanmalar görülmekle birlikte, bu dalgalanmalar daha düşük oranlarda seyretmiştir.

Hazırlanan servet ortalamaları grafikleri birlikte incelendiğinde, 1730-31, 1733-1735, 1738-1742 ve 1745-1746 yılları arasında, tüm toplumsal kesimlerin servet miktarlarında paralel artış ve düşüş eğilimleri görülmektedir. Bu yıllara teka-bül eden savaş dönemlerinde alınan vergiler ve tayinatlar, Ankara'daki reayanın

⁵³ Yunus Kırayit, *1743-1746 Osmanlı-İran Savaşının İâşe, İkmâl ve Lojistik Meselesi*, (Doktora Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024, s. 162

⁵⁴ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, (Berkeley: University of California Press, 2003); S. Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014).

servet miktarlarında yaşanan dalgalanmaların muhtemel sebepleri arasında değerlendirilebilir. Avarız vergileri, esas itibarıyla ticari ve sınai faaliyetlerde bulunmuş olan şehirli reayanın mal varlıkları üzerinde bu bağlamda önemli bir etki oluşturmuştur. Nitekim söz konusu dönemde Ankara'da ölen kişilerin %15,14'ü borçlu olarak vefat etmiş ve bu kişilerin borçları ise genel itibarıyla avarız vakfına olmuştur. Bu vergileri ödemekte zorlanan reayanın, çoğu zaman mahalle avarız vakıfları aracılığıyla yükümlülüklerini yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Tereke kayıtları esas alınarak yapılan servet analizi çalışmalarında, statü ve servet düzeyi arasında genel olarak doğru orantılı bir ilişki ortaya konulmaktadır. Bunun yanı sıra, savaş dönemlerinde, tüm toplumsal kesimlerin servet değişimleri her zaman aynı yönde değişim göstermemiştir. Örneğin; 1731-1732, 1735-1736 ve 1743-1744 yılları arasında ünvan sahiplerinin servet ortalamalarında düşüş yaşanırken, herhangi bir ön ada sahip olmayanların servetlerinde artış tespit edilmiştir. Buna karşın, 1732-1733 döneminde ise ünvan sahiplerinin servet ortalamalarında artış yaşanırken, sahip olmayanların servetlerinde azalma görülmüştür. Bu tür veriler, statüye sahip olmanın servetle doğrudan orantılı olmadığını gösterdiği gibi, çeşitli faktörlerin toplumun farklı kesimlerini değişken biçimde etkileyebileceğini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, tereke kayıtları üzerinden bireysel servet hareketliliklerini ortaya koymakla birlikte, daha önce de ifade edildiği üzere, toplumsal yapının bütüncül değişimini ortaya koyabilme adına tek başına yeterli değildir. Diğer yandan, bu tür ekonomik değişimler, savaşla doğrudan ilişkilendirilemez; toplumsal yapı, ekonomik istikrar ve yerel yönetim uygulamaları da bu sürecin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, 1739-1740 yılları arasında tespit edilen %68,9'luk düşüş başta olmak üzere, genel servet düşüşleri yalnızca savaş harcamalarının artışıyla değil, aynı zamanda savaş döneminde eşkıya hareketlerinin yoğunlaşması nedeniyle ticaret yollarının güvenliğinin azalması ve yerel ekonomik faaliyetlerin sekteye uğramış olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Zira bu dönemde, bilhassa savaş yıllarında, eşkıyaya karşı önlem alınmasına dair Ankara sancağındaki kazaların kadılarına pek çok kez hüküm gönderilmiştir.⁵⁵ Bu nedenle, reayanın servetlerinde yaşanan değişimlerin ardındaki çeşitli sebeplerin ele alınabilmesi, daha kapsamlı şekilde farklı çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir.

Netice itibarıyla, bu çalışma, tereke kayıtları üzerinden Osmanlı toplumunda mal varlığı ve servet dağılımının cinsiyet, din ve sosyal statü temelli farklılıklarını ortaya koymakla birlikte, bu unsurların her zaman aynı doğrultuda değişkenlik göstermediğini de ortaya çıkarmaktadır. Servet hareketliliği üzerinde savaşın, vergilendirmenin, toplumsal statünün ve cinsiyetin belirleyici etkileri bulunsa da bu etkenlerin birbirinden bağımsız biçimde değil; yerel ve dönemsel şartlar çerçevesinde etkileşim içinde olduğu unutulmamalıdır.

⁵⁵ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ankara'da eşkıya hareketleri ve bu duruma karşı gönderilen hükümlerden bazıları için bk: BOA, MŞH.ŞSC.d., 601/370; 602/764; 604/425.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to identify estate owners in the city of Ankara and analyze their assets and wealth based on inheritance records from 20 Shar'iyye registers dating from 1730 to 1746 (AH 1142-1158). These records, documenting the possessions of deceased individuals, provide valuable archival insight into the socio-economic structure of the region within the Ottoman Empire. The first section of the study examines the demographic composition of Ankara between 1730 and 1746. The findings show that approximately 96% of inheritance records belong to urban residents, while 4% are attributed to rural inhabitants. In the second section, the study presents the numerical distribution of movable and immovable property ownership among the urban population, highlighting the characteristics of their assets. According to the records, the real estate holdings of the population included houses, vineyards/gardens, shops, and hardware stores (*hurdavathane*). The third section, the wealth levels of the deceased individuals are determined based on the total values (*yekûn*) recorded in the inheritance registers. By calculating the annual averages over the 16 year period, fluctuations in wealth accumulation have been analyzed. In this context, the wealth of Ankara's urban population is classified into five categories: 0-200 kuruş, 201-1.000 kuruş, 1.001-5.000 kuruş, 5.001-10.000 kuruş, and over 10.000 kuruş. According to this classification, 44.3% of the urban population had wealth ranging from 201-1.000 kuruş, 42.5% had 0-200 kuruş, 11.2% had 1.001-5.000 kuruş, 1.3% had 5.001-10.000 kuruş, and only 0.56% had wealth exceeding 10.000 kuruş. As such, the majority of Ankara's urban population during this period belonged to the lower-middle wealth class.

The study also reveals that wealth fluctuations among Muslim men and women generally followed similar patterns, suggesting that economic and social structures were largely shaped by shared dynamics. However, certain years (1733, 1736, 1740, and 1744) saw general declines in wealth averages. These fluctuations may have been influenced by a variety of factors, including economic instability and the financial burdens of the Ottoman-Iranian and Ottoman-Russian-Austrian wars. Therefore, the fluctuations in wealth observed in the urban population of Ankara during this period can largely be interpreted as a result of wars and financial obligations. This study also identifies changes in the wealth averages of Muslim men who held titles indicating social status, as well as those who did not. According to the findings, 58.07% of the Muslim men recorded in the inheritance registers of Ankara between 1730 and 1746 held at least one title indicating their status. In this context, the study evaluates the relationship between wealth and status by examining the wealth levels of the deceased individuals. When comparing the wealth levels of individuals with titles and those without, the average wealth over the 16 years shows that titled individuals had higher wealth levels. However, it is also noted that individuals with titles were more affected by economic fluctuations. In contrast, those without titles experienced periodic fluctuations in wealth, though these changes were relatively less pronounced. However, when examining the wealth averages of individuals with and without titles, parallel trends of increases and decreases can be observed during the years 1730-31, 1733-35, 1738-42, and 1745-46. As previously mentioned, taxes and demands imposed for war expenditures during these years can be considered contributing factors to the fluctuations in the wealth levels of the urban population of Ankara. Indeed, emergency taxes had a significant impact on the wealth of the urban population engaged in commercial and industrial activities. A concrete example of this is that 15.14% of the deceased individuals in Ankara during this period had unpaid

debts, most of which were owed to emergency endowments (avarız foundations). However, during war periods, wealth fluctuations among different social groups did not always occur in the same direction. Conversely, during the period 1732-33, the wealth of titled individuals increased, while the wealth of those without titles decreased. This situation demonstrates that holding a title was not necessarily a direct indicator of wealth, and events such as wars affected different segments of society in different ways. Although these findings reveal individual wealth movements through inheritance records, they are not sufficient on their own to present a comprehensive picture of broader social transformations. As well as this, while one of the reasons for such economic changes is attributed to the wars of the period, it would be incomplete to suggest that wars had a direct impact on individuals' wealth levels. Social structure, economic stability, and local governance practices played significant roles in shaping this process. For instance, the general decline in wealth observed during this period –especially the 68.9% drop recorded between 1739 and 1740– was not solely caused by increased war expenditures. The rise in banditry, which disrupted trade routes and hindered local economic activities, was also one of the contributing factors. During these years, numerous decrees were sent to the judges of various districts within the Ankara Province regarding measures to combat banditry. Therefore, analyzing the underlying causes of changes in the wealth of the population requires more comprehensive and various research. In conclusion, this study highlights the differences in wealth distribution in Ottoman society based on gender, religion, and social status through inheritance records. However, it also demonstrates that these factors did not always exhibit uniform patterns of change.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MŞH. Ankara Şer'iyye Sicilleri, Defter No: 591; 592; 593; 594; 595; 596; 597; 598; 599; 600; 601; 602; 603; 604; 605; 606; 607; 608; 609; 610; 611.

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 139/105.

2. Araştırma ve İncelemeler

Artaç, Berna Yıldırım: *18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Halkları Kadın Giyim Kuşamının Kültürel Etkileşim Bağlamında Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2018.

Barkan, Ömer Lütfi: "Edirne Askerî Kassamı'na ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Cilt: 3, Sayı:5-6, 1975, 1-479.

Barkan, Ömer Lütfi: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Cemiyetleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41, (1985), 39-46.

Berki, Şakir: "Kur'an'da Miras Hukuku", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38/1, (1981), 107-132.

Bilge, Sadık Müfit: "Osmanlı İstanbul'unda Tekneci Esnafı", *V. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirisi (3-4 Ekim 2019)*, 567-582.

Bilgin, Arif ve Fatih Bozkurt: "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (20) (2010/2), 1-31.

- Bozkurt, Fatih: "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22, (2013), 193-229.
- Darling, Linda T.: *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, Çev. Adnan Tonguç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2019.
- Demirel, Ömer: "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, 54/211, (1990), 945-962.
- Devellioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1990.
- Ergenç, Özer: *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Ergenç, Ö.: "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (1980), 103-109.
- Ergene Boğaç ve Ali Berker, "Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority", *International Journal of Middle East Studies*, 40/1 (2008), s. 23-46.
- Faroqhi, Suraiya: *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2018.
- Faroqhi, Suraiya: *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Faroqhi, S.: *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Faroqhi, S.: "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 41, no. 1-4 (1985), 237-259.
- Faroqhi, S.: *Osmanlı Zanaatkârları*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2017.
- Fekete, Lajos: "16. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Belleten*, C. 43, S. 170, (1979), 457-480.
- Genç, Mehmet: "XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, (1984) 52-62.
- Güneş, Ahmet: "16 ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri I*, (Mayıs 2014), 419-445.
- Gürtuna, Sevgi: "Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı", *Türkler*, XI, 2002, 909-920.
- İnalçık, Halil: "XV. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Kronik Yayınları, C. 1, 2021.
- Kal'a, Ahmet: "Esnaf", *DİA*, 11 (1995), 423-430.
- Karaman, Deniz: *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2013
- Kaya, Perihan Hazel: "Ankara'nın Sof Üretiminin Osmanlı Devleti Ticaretindeki Yeri ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24, S. 1, (2021), 83-91.
- Kırayit, Yunus: *1743-1746 Osmanlı-İran Savaşının İâşe, İkmâl ve Lojistik Meselesi*, (Doktora Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2024.
- Matthews, Joyce Hedda: "The Tereke and Contingent Tweets: A Proposed Model for Massaging the Medium", *History From Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert*, Derleyen: Selim Karahasanoğlu, Deniz C. Demir, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Oğul, Muazzez Gündüz: "Tereke Kayıtlarına Göre Guremâ Usulü ve Servet-Borç İlişkisi: Bursa Örneği (1703-1710)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11/29, (2024), s. 214
- Oğuz, Gülser: "Tereke Kayıtlarının Güvenirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri", *Journal of Turkish Studies*, 9/1, (2014), 409-426.
- Oğuz, G.: "171 Numaralı Manisa Şer'îye Sicilindeki Tereke Kayıtlarına Göre Manisa'da Taşınmaz Mallar", *Humanities Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/11, (2018), 273-299.

- Oğuz, G.: “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Toplumunda Köle ve Köle Sahipleri”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2017) Bildiriler Kitabı*, C. 3, Ankara: Bizim Büro Matbaacılık, 2017, 341-350.
- Özbaşı, Tevhide: *Ankara İl Merkezinde Yaşayan Kadınlarda Bulunan Geleneksel Gümüş Takılar Üzerinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, 1989.
- Özcan, Tahsin: *Muhallefât, DİA*, C. 30, (2020), 405-406.
- Özdemir, Rifat: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Özer, Emre: “Osmanlı’da Ünvanların Servet Üzerine Etkileri: Merkez ve Taşra Karşılaştırması (1800-1840)”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS)*, III/2, (2018), 43-59.
- Öztürk, Mustafa: “Osmanlı Devleti’nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu”, *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1, (2019), 28-44.
- Öztürk, Said: *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- Pamuk, Şevket: *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Peirce, Leslie: *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003.
- Polat, Süleyman: “Ankara Sancağından Alınan Olağanüstü Aynî Vergiler (1540-1640)”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (2020), 143-156.
- Sakaoğlu, Necdet: *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2017.
- Tabakoğlu, Ahmet: “Resim”, *DİA*, C. 34, (2007), 582-584.
- Tabakoğlu, A.: *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Tülüveli, Güçlü: “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation”, *International Journal of Turkish Studies* 11 (1-2), (2005), 17-27.
- Yörük, Saim: “Çelebi Ünvanı Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/18, (2011), 290-297.
- Quataert, Donald: *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1550-1922)*, Çev. Tanju Günseren, İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2020.